

Περιβαλλοντικές ανθρωπιστικές επιστήμες: Γιατί οι βιολόγοι που ενδιαφέρονται για το περιβάλλον πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις ανθρωπιστικές επιστήμες;

SVERKER SÖRLIN

WΤι σχέση έχουν οι ανθρωπιστικές επιστήμες

με το περιβάλλον; Όπως είναι κοινώς αποδεκτό, τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι ζητήματα που εκδηλώνονται κυρίως στο ίδιο το περιβάλλον. Οι φυσικοί επιστήμονες ερευνούν αυτά τα προβλήματα και προτείνουν λύσεις, με τη βοήθεια της τεχνολογίας, της οικονομίας και της πολιτικής. Ήταν οι βιολόγοι που όρισαν τη σύγχρονη χρήση της έννοιας του περιβάλλοντος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο οικολόγος William Vogt τη χρησιμοποίησε με περίφημο τρόπο στο βιβλίο του του 1948 *The Road to Survival*: «Ζούμε σε έναν κόσμο με οικολογική — περιβαλλοντική — έννοια». Αυτός και άλλοι την εποχή εκείνη θεωρούσαν το περιβάλλον ως ένα σύνολο ζητημάτων που είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται εδώ και καιρό — με πιο εμφανές το ζήτημα της αύξησης του πληθυσμού, το οποίο είχε συζητηθεί εκτενώς από το Παγκόσμιο Συνέδριο για τον Πληθυσμό στη Γενεύη το 1927, αλλά και η διάβρωση του εδάφους, η ερημοποίηση (που παρατήρησε ο Paul Sears στο διάσημο βιβλίο του *Deserts on the March* του 1935), η ρύπανση, τα τρόφιμα, η φτώχεια και η πείνα.

Στη συνείδηση του κοινού, ο περιβαλλοντισμός εξακολουθεί να συνδέεται με τη δεκαετία του 1960, από το βιβλίο της Ρέιτσελ Κάρσον *Silent Spring* (1962) έως την ίδρυση της Αμερικανικής Υπηρεσίας Προστασίας του Περιβάλλοντος και την Ημέρα της Γης το 1970, αλλά στην πραγματικότητα, η απαρχή του ήταν νωριότερη και οι ανθρωπιστικές στοχαστές συμμετείχαν ενεργά στην πρώτη φάση της περιβαλλοντικής επανάστασης. Στη Γαλλία, μια ομάδα διακεκριμένων ιστορικών ξεκίνησε το περιοδικό *Annales d'histoire économique et sociale* το 1929, το οποίο έγινε ένα μέσο έκφρασης της ιστορίας ως αλληλεπίδρασης των ανθρώπων με τη φυσική γεωγραφία. Ο Άλντο Λέοπολντ ήταν τόσο φιλόσοφος όσο και οικολόγος όταν ανέπτυξε την έννοια της ηθικής της γης στο *A Sand County*

Almanac (1949). Όταν το 1955 πραγματοποιήθηκε η σημαντική διάσκεψη του Πρίνστον με θέμα «Η Γη όπως μετασηματίστηκε από την ανθρώπινη δράση», ο Lewis Mumford, πολεοδόμος και ιστορικός της πόλης, ήταν ένας από τους σημαντικότερους ομιλητές.

Ωστόσο, η παρουσία των ανθρωπιστικών επιστημών εξασθένησε γρήγορα και, για μισό αιώνα, υπήρχαν ελάχιστοι ανθρωπιστικοί μελετητές στα ανώτατα επίπεδα του σχεδιασμού των περιβαλλοντικών επιστημών και ως σύμβουλοι πολιτικής. Οι ίδιοι αποδέχονταν συνήθως τον ρόλο του αουτσάιντερ.

Τώρα φαίνεται ότι μας περιμένει μια αλλαγή. Το πλαίσιο είναι η τρέχουσα ανεπάρκεια των καθιερωμένων επιστημονικών, πολιτικών και οικονομικών προσεγγίσεων. Στην πραγματικότητα, παρά τις προσπάθειές μας, οι περισσότεροι δείκτες για το μέλλον μας δείχνουν προς τη λάθος κατεύθυνση. Όπως συζητήσαμε ορισμένοι από εμάς, μέλη μιας ομάδας με επικεφαλής τον οικολόγο Johan Rockström, σε ένα άρθρο στο *Nature* (2009, doi:10.1038/461472a), η ανθρωπότητα παραβιάζει ραγδαία μια σειρά από πλανητικά όρια, όπως το διοξείδιο του άνθρακα στην ατμόσφαιρα, η απώλεια βιοποικιλότητας και η οξίνιση των ωκεανών. Αντιμετωπίζουμε τόσο τοπικές όσο και παγκόσμιες κρίσεις γεωπολιτικής αστάθειας, έλλειψης πόρων και οικονομικής κατάρρευσης.

Η πεποίθησή μας ότι μόνο η επιστήμη θα μπορούσε να μας γλιτώσει από το πλανητικό τέλμα έχει πεθάνει εδώ και καιρό. Για κάποιο διάστημα, οι ελπίδες ήταν μεγάλες για την οικονομία και τις νέες λύσεις δημόσιας διαχείρισης που βασίζονταν σε κίνητρα. Ωστόσο, μετά από 20 χρόνια από τη Διάσκεψη του Ρίο το 1992, κατά τα οποία οι πολιτικές εστίαζαν σε αυτό που ο Maarten A. Hajer στο *The Politics of Ecological Discourse* (1995) ονόμασε *οικολογικό εκσυγχρονισμό*, συμπεριλαμβανομένων των προσπαθειών για πράσινη και καθαρή ανάπτυξη, οικολογική αποδοτικότητα, αποσύνδεση και την ολοένα και πιο εξελιγμένη διαχείριση των τοπίων και των ειδών, ο κόσμος φαίνεται να έχει φτάσει σε ένα σημείο

όπου πρέπει να καθορίσουμε εκ νέου τους δρόμους προς τη βιωσιμότητα.

Φαίνεται ότι αυτή τη φορά οι ελπίδες μας συνδέονται με τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Τον Φεβρουάριο του 2012, η πρωτοβουλία «Απαντήσεις στις περιβαλλοντικές και κοινωνικές προκλήσεις για την σταθερή Γη μας» (RESCUE), που ανατέθηκε από το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα Επιστημών και το Διακυβερνητικό Πρόγραμμα «Συνεργασία στην Επιστήμη και την Τεχνολογία» της Ευρώπης, παρουσίασε τη συνοπτική της έκθεση. Η έκθεση δίνει μεγάλη έμφαση στις ανθρωπιστικές επιστήμες, υποστηρίζοντας ότι σε έναν κόσμο όπου οι πολιτισμικές αξίες, οι πολιτικές και θρησκευτικές ιδέες και οι βαθιά ριζωμένες ανθρώπινες συμπεριφορές εξακολουθούν να καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ζουν, παράγουν και καταναλώνουν, η ιδέα της περιβαλλοντικά σχετικής γνώσης πρέπει να αλλάξει. Δεν μπορούμε να ονειρευόμαστε τη βιωσιμότητα αν δεν αρχίσουμε να δίνουμε μεγαλύτερη προσοχή στους ανθρώπινους παράγοντες που ασκούν πίεση στον πλανήτη, τους οποίους οι περιβαλλοντολόγοι είναι ειδικοί στο να μετρούν, αλλά φαίνεται να μην μπορούν να αποτρέψουν.

Μέρος της στροφής προς τις ανθρωπιστικές επιστήμες έχει να κάνει με τη θεμελιώδη αλλαγή στην κατανόηση που εκφράζει η έννοια του Ανθρωπόκενου, η οποία επινοήθηκε από τους Crutzen και Stoermer το 2000 (*Global Change Newsletter* 41: 17–18). Αν η ανθρωπότητα είναι η κύρια αιτία της απειλητικής αλλαγής, είναι αναπόφευκτο ότι η έρευνα και η πολιτική θα επικεντρωθούν στις ανθρώπινες κοινωνίες και τις βασικές τους λειτουργίες. Μετά από μισό αιώνα προτεραιότητας στη φύση, ίσως ήρθε η ώρα να δοθεί προτεραιότητα στον άνθρωπο. Ορισμένα μέλη της ομάδας RESCUE προχώρησαν ακόμη περισσότερο και δημοσιεύσαν ένα κύριο άρθρο με τίτλο «Reconceptualizing the ‘Anthropos’ in the Anthropocene» (Επαναπροσδιορίζοντας τον «Άνθρωπο» στην Ανθρωπόκαινο) για ένα ειδικό τεύχος του *Environment and Science Policy* που θα κυκλοφορήσει αργότερα φέτος.

Άλλες πρωτοβουλίες κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση. Σημαντικές ενέργειες

εισάγοντας την αναδυόμενη έννοια των περιβαλλοντικών ανθρωπιστικών επιστημών. Πρόκειται για μια ευρεία διεπιστημονική προσέγγιση που σηματοδοτεί μια νέα προθυμία των ανθρωπιστικών επιστημών να εγκαταλείψουν την πρωταρχική εστίαση στις επιστημονικές ειδικότητες (όπως, π.χ., η περιβαλλοντική φιλοσοφία, η περιβαλλοντική ιστορία) για μια κοινή προσπάθεια στην οποία η σημασία της ανθρώπινης δράσης είναι ισάξια με την περιβαλλοντική πτυχή. Προγράμματα για τις περιβαλλοντικές ανθρωπιστικές επιστήμες έχουν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται σε πανεπιστήμια της Ευρώπης, της Αυστραλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, συμπεριλαμβανομένου του Στάνφορντ. Το Consortium of Humanities Centers and Institutes (CHCI), μια ένωση περισσότερων από 70 κέντρων ανθρωπιστικών επιστημών σε όλο τον κόσμο, έχει τη δική του πρωτοβουλία Humanities for the Environment, η οποία «λειτουργεί ως δίκτυο και πόρος για τα κέντρα ώστε να αναπτύξουν (ή να επεκτείνουν) προγράμματα, έρευνα και διάλογο σχετικά με τις σύγχρονες περιβαλλοντικές προκλήσεις»

(<http://initiatives.chcnetwork.org/environmental>). Το Transatlantic Environmental Research Network in Environmental Humanities συνδέει διάφορα πανεπιστήμια στις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά με κυρίως γερμανικά αντίστοιχα, συμπεριλαμβανομένου του πρόσφατα ιδρυθέντος Rachel Carson Center στο Μόναχο. Το Institute for Advanced Study του Πρίνστον έχει αφιερώσει το 2013 και το 2014 στις περιβαλλοντικές ανθρωπιστικές επιστήμες ως το επιλεγμένο θεματικό πεδίο του.

Ένα νέο περιοδικό, με τίτλο *Environmental Humanities*, θα κυκλοφορήσει τον Νοέμβριο. Έχει έδρα το Πανεπιστήμιο της Νέας Νότιας Ουαλίας, όπου λειτουργεί επίσης ένα διεπιστημονικό πρόγραμμα περιβαλλοντικών ανθρωπιστικών επιστημών. Αρκετά επιστημονικά δίκτυα περιβαλλοντικών ανθρωπιστικών επιστημών δραστηριοποιούνται στη Σκανδιναβία και μέρος του έργου τους θα δημοσιευτεί σε έναν νέο τόμο, με τίτλο *Defining the Environmental Humanities*, που προέρχεται από ένα πρόσφατο συνέδριο στη Σουηδία. Μετά από δεκαετίες ελάχιστου ενδιαφέροντος για τη χρηματοδότηση μεγάλης κλίμακας περιβαλλοντικών έργων στις ανθρωπιστικές επιστήμες, οι χρηματοδότες έχουν αρχίσει να προσκαλούν εμπειρογνώμονες σε θέματα ανθρωπιστικών

αξίες, ιδέες, ιστορία, σκέψη, θρησκεία και επικοινωνία να συνεισφέρουν με τις γνώσεις τους σε κρίσιμα παγκόσμια ζητήματα. Η Νορβηγία έχει ξεκινήσει το πρόγραμμα Cultural Conditions Underlying Social Change (Πολιτισμικές συνθήκες που υποκρύπτουν την κοινωνική αλλαγή). Μεταξύ των τομέων που έχουν την υψηλότερη προτεραιότητα ενδιαφέροντος είναι το περιβάλλον και η κλιματική αλλαγή.

Μερικά από τα πιο αξιοσημείωτα έργα για το περιβάλλον τα τελευταία χρόνια έχουν ήδη πραγματοποιηθεί από μελετητές των ανθρωπιστικών επιστημών. Ο Lawrence Buell του Χάρβαρντ πυροδότησε το οικοκριτικό κίνημα στις λογοτεχνικές σπουδές από τη δεκαετία του 1990 με μια σειρά βιβλίων, μεταξύ των οποίων και το *Writing for an Endangered World* (2001). Η συνάδελφός του Ursula K. Heise στο Στάνφορντ διατύπωσε την αναδυόμενη ιδέα μιας παγκόσμιας ανθρωπότητας με πλανητική συνείδηση στο βιβλίο της *Sense of Place and Sense of Planet* (2008). Αν αυτή είναι μια αναδυόμενη ιδέα, οι προοπτικές σε μερικές γενιές μπορεί στην πραγματικότητα να είναι πιο φωτεινές από ό,τι νομίζουμε.

Στη Γαλλία, ο διάσημος κοινωνιολόγος και φιλόσοφος Bruno Latour αναδιαμορφώνει επί του παρόντος την κορυφαία σχολή πολιτικής της χώρας του, το Sciences Po, θέτοντας στο επίκεντρο τις ιδέες του για μια σημαντική περιβαλλοντική στροφή της πλανητικής επιχείρησης. Στο Τμήμα Έρευνας Επιστημονικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου του Sussex, ο Andy Stirling μας καλεί να εξετάσουμε αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «κατευθυντικότητα» κατά τη διαμόρφωση της ερευνητικής πολιτικής για την οικονομική ανάπτυξη, με στόχο την επίτευξη πραγματικής προόδου και όχι απλώς περισσότερης από την ίδια καταστροφική ανάπτυξη. Ο λογοτέχνης Rob Nixon του Πανεπιστημίου του Wisconsin-Madison υποστηρίζει ότι μια «αργή βία» (μέρος του τίτλου του βιβλίου του του 2011, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*) μαστιάζει τους φτωχότερους ανθρώπους της Γης, οι οποίοι επωμίζονται ένα δυσανάλογο μερίδιο του βάρους όταν οι πλούσιοι εξωτερικεύουν το οικολογικό τους αποτύπωμα – απορρίπτοντας απόβλητα, καταστρέφοντας δάση ή μεταφέροντας επικίνδυνους χώρους εργασίας.

Οι περιβαλλοντικά ευαίσθητοποιημένοι μελετητές των ανθρωπιστικών επιστημών έχουν ήδη αρχίσει να αμφισβητούν

τις καθιερωμένες αλήθειες. Αν και οι οικολόγοι και οι οικονομολόγοι έχουν εναποθέσει σημαντικές ελπίδες τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην ιδέα ότι μπορούμε να υπερασπιστούμε τις υπηρεσίες του οικοσυστήματος μεταφράζοντάς τις σε χρηματικούς όρους, αρκετοί μελετητές των ανθρωπιστικών επιστημών (σε συνεργασία με πολλούς σκεπτικιστές επιστήμονες) έχουν ασκήσει θεμελιώδη κριτική σε αυτή την προσέγγιση. Η άκριτη εφαρμογή του αδιάκριτα οικουμενικού εργαλείου της νομισματοποίησης των υπηρεσιών ενέχει τον κίνδυνο να προκαλέσει περισσότερο κακό παρά καλό στο περιβάλλον. Συγκεκριμένα, ενέχει τον κίνδυνο περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων – και, ως εκ τούτου, των πολιτικών αξιών – καθώς αυτές προσπαθούν να διατυπώσουν αξιακά προγράμματα για την προστασία της φύσης και του αστικού χώρου.

Η άφιξη των ανθρωπιστών στην περιβαλλοντική επιχείρηση πρέπει να γίνει δεκτή με χαρά. Θα σημαίνει νέες ευκαιρίες για τους βιοεπιστήμονες να συνεργαστούν με τους ανθρωπιστές και το αντίστροφο, όπως ήδη συμβαίνει στο βαθιά διακρατικό Διεθνές Πρόγραμμα Γεώσφαιρας-Βιόσφαιρας «Ολοκληρωμένη Ιστορία και Μέλλον των Ανθρώπων στη Γη» (IHOPe). Θα σημαίνει βαθύτερη αναστοχαστικότητα και αυξημένο ανταγωνισμό ιδεών και προοπτικών. Θα επαναφέρει επίσης μια αίσθηση ρεαλισμού στο έργο μας για το περιβάλλον και τη βιωσιμότητα. Όταν ακόμη και οι ανθρωπιστές έχουν φτάσει στο σημείο να θεωρούν το περιβάλλον (σχεδόν) εξίσου σημαντικό με τους ανθρώπους, μπορεί – παρά ταύτα – να υπάρχει λόγος για ελπίδα.

O Sverker Sorlin (sorlin@kth.se) είναι καθηγητής περιβαλλοντικής ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας της Επιστήμης, της Τεχνολογίας και του Περιβάλλοντος του Βασιλικού Ινστιτούτου Τεχνολογίας (KTH) και συνεργάζεται με το Stockholm Resilience Centre, και τα δύο στη Στοκχόλμη της Σουηδίας. Είναι υπεύθυνος για τη δημιουργία του Εργαστηρίου Περιβαλλοντικών Ανθρωπιστικών Επιστημών του KTH, το οποίο θα τεθεί σε πλήρη λειτουργία το 2013. Είναι συντάκτης, μαζί με τους Libby Robin και Paul Warde, του Το μέλλον της φύσης: Έγγραφο της παγκόσμιας αλλαγής (προσεχώς από τις εκδόσεις Yale University Press).

doi:10.1525/bio.2012.62.9.2